

Kuşan hâkimiýetiniň medeni pozisiýasy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Kuşan hâkimiýetiniň medeni pozisiýasy KUŞAN YÖNETİMİNİN KÜLTÜR ANLAYIŞI

Dünya tarihinde Kuşanlar, ilginç bir siyasî güç olarak ortaya çıkmışlardır. Roma ve Hun İmparatorluklarının çağdaşı olan bu imparatorluk üç yüz yıldan fazla bir süre varlığını devam ettirmiştir. İmparatorluğun genişlemesinin zirveye ulaştığı dönemde Kuşan İmparatorluğu Orta Asya'dan Güney Asya'ya kadar büyük bir alanı ele geçirmişti. Ancak Kuşan yönetimi, İlkçağ imparatorlukları arasında belki de en az anlaşılabilmiş olanıdır. Kuşan kültürünün çeşitli yönlerini ele alan tarihçiler, İmparatorluğun kronolojik ve coğrafî konumunu açıklamakta ve tarihî bir çerçeveye çizmekte çözümlenmesi oldukça zor olan problemlerle karşılaşmışlardır. Bozkırlardan (stepeler) Baktriya'ya gelip burada daha sonra Kuşan idaresini oluşturan Yüeciler, tarihlerinde henüz yazılı bir dil oluşturmamışlardı. Tarıma dayalı büyük bir imparatorluğu birkaç yüzyıl boyunca idare eden Kuşanlar, bu imparatorluk içerisinde çok çeşitli dil, din ve kültürden insanı yönetmişlerdi. Fakat, tarihlerini yazacak ortak bir resmî dil oluşturamamışlardı. Kuşan idaresinin bu çok kültürlülüğü, Kuşan tarihi üzerinde çalışmayı zorlaştırmakla birlikte, bu kosmopolit yapı, bu bozkır halkının siyasî yapısı hakkında farklı yorum ve tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

■ Kuşanların Kökeni

Kuşan İmparatorluğu'nu kuran Kuşanlar Afganistan'ın yerli halkı değildi. Kuşanlar, Orta Asya'dan göç eden Yüecilerin bir koluydu. Orta Asya'da yaşayan pek çok göçebe topluluk gibi Yüeciler de önce büyük bir devlet kurmuş daha sonra da

kendilerinden daha güçlü göçebe bir topluluk olan Hunlar tarafından yıkılmışlardı. Çinli tarihçi Sima Qian'a göre, Yüeci kavmi içerisinde M.Ö. 2. yüzyılda, 100.000 ile 200.000 arasında süvari okçu veya savaşçı bulunmaktaydı.[1] Ancak, bunlar Hun Konfederasyonu tarafından hakimiyet altına alınarak süvari okçuların sayısı 300.000'e çıkarılmıştı.[2] Gene de, Yüecilerin büyük bir kolu, Hunlar tarafından bozguna uğratılmalarına rağmen Afganistan'a göç ederek tarımla uğraşan yerel halkı hakimiyetleri altına almışlar ve hükümlanlık kurmuşlardı. Çin'in tarım yapılabilen alanlarına yakın yerlerde yaşamakta olan göçebe topluluklar tarım ürünlerini yağmalamak amacıyla sık sık Çin'e girererek Çinle dostane olmayan ilişkiler içinde olmuşlardır. Ancak bölgedeki topluluklar içerisinde Yüeciler Çinliler tarafından antikçağda ticaret konusunda kabiliyetli olarak değerlendirilmişlerdir. Çinliler M.Ö. 1. binyılda Yüecileri bu coğrafyada yeşim taşı temin eden bir topluluk olarak tanımışlardı. Dönemin ekonomisti Guan Zhong (M.Ö. 645'te öldüğü düşünülmektedir) Yuzhi ve Niuzhi adındaki toplulukların Çin'e yeşim sattıklarını yazmaktadır.[3] İlkçağ idarecileri ve soyluları bu yeşim taşıyı çok seviyorlardı. Ancak bu taş çoğu zaman oldukça uzak yerlerden geliyordu. Shang hanedanından Fuhao'nun mezarında, bugünkü Sincan bölgesindeki Hoten'den getirilen ham yeşim taşından imal edilmiş 750 parçadan fazla sanat eseri bulunmuştur.[4] Shang krallarının, Hoten'deki yeşim taşına direk ulaşmaları yoktu. M.Ö. 1. binyılın ortaları gibi erken dönemlerde, Yüeciler'in bunu yapabildikleri anlaşılmaktadır. Yüeciler, yeşimin kaynağının bulunduğu bütün yerlerle bağlantı halindeydiler. Bir tarım toplumu temeli üzerine kurulmuş olan Çin idarecileri ise bunların en önemli müşterileriydi.

Yüeciler aynı zamanda, Hunların Çin sınırında büyük bir korku oluşturdukları bir dönemde, M.Ö. 3. yüzyılda bu bölgeye at temin eden en önemli topluluktur. Kuzeyde, Hunlar gibi atlı bir göçebe topluluğun akınlarına hedef olan Çinliler için atlı asker bulundurmak çok önemliydi. Qin hanedanının ilk imparatoru, at temininin güven altına alınması konusuna özen

göstermişti. Fakat iyi atlar, büyük otlakların rahatlıkla besleyebildiği, bunların üretilmesi ve talimine imkân sağlayan bozkırlarda yetiştirilebiliyordu. Çin'de tarımla uğraşan, dolayısıyla atlara ve diğer bu tür hayvanlara ihtiyacı olan halk, bunları pastoral toplumlardan temin ediyorlardı. Qin hanedanı (M.Ö. 221-207) döneminde, o büyük Seddin yapılmasına sebep olan Hunlar ile Çin arasındaki mücadeleler Çin'de daha büyük bir talep oluşturmaya başlamış, ancak aynı oranda bir arz mümkün olmamıştır. Bozkır ikliminde hâlâ güçlü bir yönetime sahip olan Yüeçiler Çinlilerle iyi ilişkiler içerisinde olan ve Çin'e at satan bir topluluk olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Sima Qian'a göre, "Wuzhi"lerden önemli bir isim olan Lou ilk imparatora at temin eden kişilerin başında geliyordu. Erken dönem Çincesinde "Wuzhi", Yüeçi anlamına geliyordu. Lou, at ve büyük baş hayvanları ipekle değiştiriyor ve daha sonra da ipeği bozkırda yaşayan toplulukların şeflerine satıyordu. Bu ticaret yoluyla Lou'nun bağlı bulunduğu prensliğin gelirinden daha fazla gelir elde ederek oldukça zenginleştiği belirtilmektedir. İlk imparator, onun bu hizmetinden çok memnun kalmış ve imparatorun meclisinde yöneticiler arasında yer alabilmesi için kendisini yüksek bir mevki ile şereflendirmiştir.[5]

Eğer Sima Qian'ın kayıtları doğru ise, bu durumda Yüeçilerin İpek Yolu'nda ticareti başlatan ilk topluluk olduklarını düşünebiliriz. M.Ö. 3. yy. civarlarında bozkırlardaki diğer kavimlere ipeği satarken, Çin'e ipeke ve ipliği, kumaş ve ham ibrişim gibi diğer yan başka ürünlere karşılık at veriyorlardı. Yüeçiler ipeğe karşılık o kadar çok at satmışlardı ki, atlarının şanı çevre bölgelerdeki toplumlar arasında dahi yayılmaya başlamıştı.

Yüeçi atlarının ünü sadece Çin'e değil bütün Orta Asya'ya yayılmıştı. Milâdî 3. yüzyılda Soğdlu bir yazar, coğrafya kitabında, Çin'in çok sayıdaki halklarıyla, Roma'nın çeşitli zenginlikleriyle, Yüeçilerin ise çok sayıda atlarıyla tanındıklarından bahsetmektedir.[6] Muhtemelen Yüeçilerin bu

ünü, Han hanedanı imparatorunu harekete geçirmiş ve imparator, Hunlara karşı savaş açmak için Zhang Qian'ı Yüecilere göndererek onlarla ittifak yapmayı istemişti. Hunlar, Çinlileri kendilerine ipek, hububat ve diğer tarım ürünleri ödemeleri gibi vergiye bağladıkları bir sırada Han imparatorları, Hunlar ve Yüeciler arasında bir düşmanlığın ortaya çıktığını haber almışlardı. Bu arada Yüecilerle Çinliler arasında dostane ilişkilerin devam etmesi, bu iki topluluğun Hunlara karşı birleşebilecekleri ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Ancak Zhang Qian Oxus nehrinin verimli toprakları çevresinde yerleşmiş olan Yüecileri Hunlara karşı savaşa girişmeye ikna edememişti. Fakat, Han hanedanı bu olayı müteakip ortadan kaybolan Yüecilerle tekrar temas kurarak mal değiş tokuşunu yeniden başlattılar.

Her ne kadar Zhang Qian'ın girişimleri sonuç vermesede, Yüeciler ve Çinliler aralarında sürekli olarak bilgi ve mal alışverişinde bulundular. Dunhuang yakınlığında yeni tespit edilen sınırdaki bir kale çevresinde arkeologlar tarafından bulunan bir belge, Yüeci elçisine temin edilen yiyeceklerden bahsetmektedir.[7] Bu belge (DQ. C: 39) M.Ö. 1. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir ki, Çin bu devrede Han imparatorlarının hakimiyeti altındayken, Kuşanlar ise Kuzey Afganistan çevresinde yerleşmiş güçlü bir devletti. Eski Han idaresi dönemine tarihlenen ve Çin Orta Asyası'ndaki Niya'da bulunan ahşap bir yazıt parçası da, Yüeciler ve Han yönetimi arasındaki ilişkilerin sürekli devam ettiğini göstermektedir. Bu Çin yazıtı, Dawan kralının büyük Yüeci devletinden gelen elçiye yardım ederek bu mektubu yazdığını belirtmektedir. Metin üzerinde bazı karakterler okunamamakla birlikte, okunabilen kısımlardan Yüecilerin Han idaresinden bir elçi talep ettikleri ve (Hunlar?) tarafından sürekli rahatsız edildikleri anlaşılmaktadır.[8]

Bu bağlantı Yüeci-Kuşanlarının Hindistan'ı işgal etmelerinden ve büyük bir imparatorluk kurmalarından önce, henüz Kuzey Afganistan'a yerleşmeye başladıkları sırada ortaya çıkmıştı.

Böylece, Han yönetimiyle karşılıklı olarak ilişkilerine devam ettiler. Ancak, bu dönemde, Kuşanlar, Han yönetiminin Hunlara karşı askerî destek talebini geri çevirmişler ve onlarla sadece ticarî ilişkilerini devam ettirmişlerdi. Bu sırada Han idarecileri de Orta Asya'nın siyasî yapısını gözlemliyor ve Yüeçi krallığının yerleşmesini takip ediyorlardı. Han yöneticileri Yüeçiler tarafından ele geçirilen Dahia'nın şeb "Xihou" ya da prenslik tarafından yönetildiğini biliyorlardı. İçlerinden biri olan Kuşanlar, bu beş parçayı tek bir krallık, güçlü ve zengin bir imparatorluk altında toplayan bir gruptu. Bu krallığın idarecileri artık kendilerini "Kuşana" olarak adlandırıyorlardı. Fakat History of the Later Han'a (Geç Han Tarihi) göre, Çin yazarları ve seyyahları bunları geleneksel bir şekilde "Yüeçi" olarak adlandırmaya devam etmektedirler.[9] Dahia adındaki yer ismi muhtemelen Hind-Avrupaî bir dil olan ve bu kavmin konuştuğu Tuhara dilinden Çinceye geçen bir isim olmalıdır. Yüeçi-Kuşan halkı, Tuhara dili konuşan bir topluluk olmakla birlikte, o dönemde bu dili konuşan tek halk değildi. Büyük İskender'in fetihlerinden sonra Helenistik dönemde, Kuzey Afganistan ve Özbekistan'ın bir kısmını da içine alan bu bölge, Grekler tarafından Baktriya olarak adlandırılıyordu. Kuşanların Oxus nehrini geçmeden önce dahi, Helenistik Baktriya'nın Daxid'ya dönüşmesi, bölgede Yüeçilerin işgalinden önce de Tuharalılarının mevcudiyetine işaret etmektedir. Yüeçilerin devlet teşkilatı Daxia'ya taşınırken, teba güzergah boyunca sıralanan kolonilerde yaşamaya devam etmiştir. Tianshan dağlarının eteklerinde bulunan anayurtlarında kalan topluluk mensupları kendilerini küçük Yüeçiler olarak adlandırmaya başlamışlardır. Bütün Orta Asya yol güzergâhı üzerinde göç eden Yüeçilerin geçtikleri yerlere verdikleri isimler Tuhara diline benzemektedir. Bu sırada, dostane veya düşmanca ilişkiler içerisinde bulunan diğer topluluklar da Yüeçilere katılmış olabilirler. Yüeçi ve Hunların ve bir başka göçebe topluluk olan Wusunlar'ın (Vu-Sunlar) karşılaşmaları ve karışıp kaynaşmaları, Yüeçilerin etnik yapısını değiştirmiş olabilir. Bu sebeple, Yüeçiler Daxia'ya ulaştıklarında Kuşan yönetimi

tek bir etnik gruptan oluşmuyor aksine, Orta Asya bozkırlarının farklı kültürlerinden bir araya gelmiş bir topluluğu ifade ediyordu.

■ Kuşan İmparatorluğu

Yüeci-Kuşan halkı, onurlu, çok iyi at kullanabilen, savaş ve ticarete oldukça başarılı olan ve Kuzey Afganistan'da güçlü bir devlet kurmuş bir topluluktu. 400.000 kişilik nüfus içerisinde toplam 100.000 asker bulunuyordu.[10] Fakat, ele geçirdikleri topraklar oldukça genişti ve üzerinde yaşayan topluluk yüksek bir medeniyete sahipti. Yüeci-Kuşanlarının Daxia'yı ele geçirmelerinden önce de bu bölge Tuhara dili konuşan bir başka topluluk tarafından mı, yoksa hâlâ Grekler tarafından mı yönetiliyordu bilinmemektedir. Ancak Oxus nehrinin güneyinde yaşayanlar, yerleşik bir tarım memleketi oluşturmuştu. Bu bölgede etrafı surlarla çevrili şehirler ve evler bulunuyordu. Yunanistan'a benzer bir şekilde, ülkede tek ve büyük bir hakim yoktu. Daxia'nın nüfusu oldukça fazlaydı. Bu sayı muhtemelen bir milyon civarındaydı.[11] Kuşanlarla Baktriyalı Daxia'nın karşılaşması, göçebe ve savaşçı bir toplumun tarım toplumuna dönüştüğü bir dönem değil, büyük nüfusa sahip iki farklı gelişmiş kültüre sahip toplumun biraraya geldiği bir dönemdir.

Tuharalıların buraya gelmelerinden önce, kuzey Afganistan, batı Asya ve Akdeniz birbirleriyle bağlantılıydılar. M.Ö. 2. yüzyılda Yüeci Kuşanları söz konusu bölgeye ulaştıklarında bölge daha çok Helenistik kültürün etkisi altındaydı. Aslında Helenistik kültürün etkisi Baktriya'dan çok daha geniş bir bölgeye apdern Pakistan'ın Peşaver bölgesinden doğuda Özbekistan'ın Semarkand şehrine kadar uzanıyordu. Modern Pakistan'daki Peşaver bölgesinde bulunan; antik ismiyle Purushapura olarak tanınan; Kuşanlar döneminde ise başkent olarak hizmet veren Cha-sada'da yürütülen kazılarda bulunan tanrıça heykelleri Kuşan idaresi döneminde de Helenistik kültürün etkisinin devam ettiğini göstermektedir.[12] Sadece heykellerdeki sanatsal üslup değil, aynı zamanda tanrıçaların

tacı olarak kabul edilen şehir suru, şehrin baştanrısının sembolü şehirde Helenistik özelliklerin devam ettiğinin başka delilleridir. Grekçe'de Oxus nehri olarak bilinen Amu Derya'nın güney sahilinde Ay-Hanım'da yapılan araştırmalar, yaygın bir Grek yaşantısı tablosunu ortaya koymaktadır - Tiyatro, gimnasyum, tapınaklar ve saray binası. Saray sadece idarecilerin yaşadıkları yer değil aynı zamanda bir idare merkezi ve hazinenin bulunduğu bir yerdi.[13] Bir şehirde sarayın bulunması, burasının diğer şehir devletleri içerisinde hakim olan devletin merkezi olduğunun belirtisiydi. Çin kaynaklarının bölgenin siyasî yapısı hakkındaki verdiği bilgilere bakılacak olursa burası Daxia'daki pek çok şehir devletinden biriydi.

Tuhara dilini konuşan bir halkın Helenistik bir bölgeye yerleşmesi farklı bir karışımın sonucunda oluşan yeni bir şehir hayatı meydana getirmişti. Fakat Yüecilerin veya Tuharalıların Baktriya ele geçirdikleri dönemdeki gelişmeler hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fetihler sırasında Ay- Hanım'da olduğu gibi tahribat olsa da, Çin kaynaklarına göre, pek çok Grek şehri uzun süre hayatına devam etmiş ve hatta Kuşan idaresi altında Grek mimarîsi yaşatılmıştır:

“Büyük Yüeciler Hindistan'a 7000 li (link) uzaklıkta bulunan bir bölgede yaşıyorlardı. Buldukları bölgenin yükseltisi oldukça fazla, iklimi kuruydu ve bölge oldukça ücra bir yerdeydi. Devletin kralı kendisini “göğün oğlu” olarak isimlendiriyordu. Ülkede yüzbinlerce çeşit at bulunuyordu. Şehirlerin yapılanmaları ve saraylar Romalılarınkine çok benziyordu (Da Qin). Halkın deri rengi, kırmızımsı beyazdı. Halk, at üzerinde ok atmakta mahirdi. Yerel ürünler, kıymetli eşyalar, hazine, giyim ve mefruşat Hindistan'a kıyaslanamayacak kadar iyiydi.”[14]

Kuşanlar hakkında bu bilgilerin alıntı yapıldığı kitap kayıp olduğu için bilgilerin ne derece doğru olduklarını belirtmemiz mümkün değildir.[15] Ancak, bu tablo, önceki Helenistik ülkenin de at kullanan Kuşanlar tarafından yönetildiğini

göstermektedir. İklim ve yerleşim Kuzey Afganistan'a benzemektedir. Kuşan kralları kendilerini "devaputra" yani "göğün oğlu" veya "tanrının oğlu" olarak adlandırıyorlardı. Kuşanlar, çok çeşitli kaliteli atlara sahiplerdi ve göçebe kültürü ve maharetlerini devam ettirmişlerdi. Fakat, nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Grekler ve Akdeniz memleketlerinden insanların oluşturduğu Kuşanların ülkesinde mimarî Greko-Romen bir tarzda devam etmiş ve bu, Çinlilere göre, Roma tarzında yapılmış eserler olarak değerlendirilmiştir. Halk da, benzer şekilde, güneyde Hintliler ve doğudaki diğer Orta Asyalı kavimlere göre daha açık tenli olarak görülmüştür.

Kuşan krallığının doğusunda, bugünkü Fergana bölgesindeki Dawan devleti de tarımın yapıldığı ve kaliteli atların bulunduğu bir şehirler bölgesiydi. M.Ö. 2. yüzyılda bölgede, birkaç yüzbin insanın yaşadığı yetmiş şehir bulunuyordu.[16] History of the Former Han'a göre, Dawan halkı, Yüceçilerinkine benzer adetlere sahipti. Ayrıca Dawan, üzüm, şarap ve atlarıyla ünlüydü. "Zengin malikâneler, onbinden fazla shi (fıçı?) şarap imal ediyolardı ki bu 20-30 yıl boyunca bozulmadan kalabiliyordu".[17] Üzümden imal edilen şarap, Helenistik etkinin bir ifadesiydi. Tuhara dilini konuşanların burayı ele geçirmelerinden önce de Fergana Hellenleşmeyi tatmıştı. Dawan adı da zaten Tuhara adınının bir başka şekliydi. Dawan atları o kadar ünlüydü ki Wudi, iki büyük öncü askerî birliğini buranın kralını ele geçirmesi ve atları kendisine getirmeleri için göndermişti.

Artık Yüceçiler, Çin'den ve Dawan'dan uzakta Daxia'da yaşıyorlardı. Hanlara artık önceden olduğu gibi, temelde at satmıyorlardı. Sadece Orta Asya'nın değil, güney Asya ve hatta Akdeniz'e kadar olan bölgenin kaynaklarını kontrol ediyorlardı. Bugün Afganistan'da bulunan ve M.Ö. 1. yüzyıl ile milâdî 1. yüzyıllar arasına tarihlenen Tilya-tepe'de yapılan araştırmalar sonucunda, Kuşan kraliyet ailesine mensup fertlere ait oldukça zengin mücevherlerle dolu mezarlara rastlanmıştır.[18] Araştırma yapılan altı mezarda muhtemelen

Yüeci Kuşan ailesinden prens ve prensesler bulunuyordu. Burada, kaplar, tabaklar, tokalar ve giysileri süslemek için kullanılan küçük süs eşyalarından oluşan 20.000'den fazla altın parçaya rastlanmıştır. Mezarın dış süslemeleri ve mezarda bulunan parçalar, Baktriya'ya yeni gelen yöneticilerin, bir yandan bozkır adetlerini devam ettirirken diğer yandan kısa sürede komşu ülkelerin yapım tekniği ve işçilik özelliklerini benimsediklerini göstermektedir. Bronz ayna kesinlikle Çin özelliği taşıırken[19] bazı fildişi oyma eserler Hindistan[20] ve pek çok eser de bozkır hayvan dizaynlarının veya Helenistik Baktriya'nın etkisini göstermektedir.

Afganistan'daki ve daha sonra Güney Asya'daki yönetim Kuşanların daha sonraki değişimini kolaylaştırmıştır. Kuşan ordusunun Hindikuş dağlarını geçerek Kuzey Hindistan düzlüklerini ele geçirmelerinden sonra toprakları, Orta Asya ve Güney Asya'nın bir kısmını da içine almıştır. Böylece Kuşanlar, İpek Yolu'nun önemli bir kısmını kontrol altında bulundurmuşlar ve bu ticaret trafiğinden alabildiğince faydalanmışlardı. Bir İlkçağ şehri olan Begram'daki Kapisa şehri birbirinden daha farklı ve çeşitli zenginlikleri de ortaya koymaktadır.

Bugünkü Kabil şehrinde fazla uzakta bulunmayan Begram, muhtemelen Kuşan İmparatorluğu'nun merkezini Hindistan'a taşımasından sonra, imparatorun yazlık sarayının bulunduğu bir şehirdi. Milâdî 1. yüzyıldan itibaren 150 yıl boyunca saray, Akdeniz, Güney Asya ve doğu Asya'nın sanat işçiliğini taşımıştır.[21] Yüeci Kuşan halkının ticaretini yaptığı ipek artık onlara oldukça iyi bir gelir getiriyordu.

Kuşan idaresi altında, atlara ek olarak şarap da yüksek kültürün bir göstergesiydi. Kuşanlar, Çin ipeklerini, Hindistan'ın kıymetli taşlarını ve Himalayalar'ın ve çevresinin diğer kıymetli mallarını Romalı tüccarlara satarken Akdeniz'den de şarap ithal ediyorlardı. İçerisinde şarap kalıntısı bulunan pek çok amfora parçası, Roma ticaretiyle

özdeşleşen tarihî alanlarda ele geçirilmiştir. Kuşan topraklarına bu tür Roma malları Kızıldeniz vasıtasıyla ulaşabiliyordu. Periplus, Kızıldeniz'i gemilerle geçerek, İndus nehri ağzındaki liman şehri olan Baryagaza ve Cambay körfezinde bir liman olan Barbaricum'da şarap satıldığını belirtmektedir.[22] Sirkap seviyesinde Saka-Parthian'da, Taxila'nın ikinci kazı alanında, kırmızı boyalı çömlekler, Bombay'ın koyunda bir ada olan Elephanta'da Ksatrapa sikkeleri ve amfora parçaları bulunmuştur.[23] Akdeniz'in üzüm şarabı, Grek devletlerinin en önemli ihracat ürünüydü ve artık bu Romalıların eline geçmişti. Ancak aslında üzüm şarabının tadını ve yetiştirilmesini bütün diğer kolonilere birkaç yüzyıl önce ilk tanıtan ve Hindistan'da bir pazar oluşturanlar, en azından kuzeybatıda bu işi geçekleştirenler Grekler olmuştu.

Tuhralılar veya Yüeçi Kuşanları şarabı yüksek bir kültürün göstergesi olarak tüketirken, Baktriyalılar ve Hintliler ise at kullanmayı yüksek kültürün bir göstergesi olarak kabul ediyorlardı. İçki alemlerinden görüntüler pek çok Kandehar Budist sanat eserleri üzerinde görülmektedir. Burada Budizm gibi maddeden uzaklaşmayı öngören bir dinin böyle kendinden geçirici ve zevk verici şeyleri neden hoş gördüğünü açıklamak güçtür. İçki alemlerinin dinî açıklaması bir yana, zengin bir bağcılık ve şarap içmenin bir prestij unsuru olması Budist sanatında bu konuların neden işlendiğini açıklayabilir. Kuşanlara dönüşen göçebe Yüeçiler, Helenistik ülkelere geçmek için güney ülkeleri üzerinden geçen yollar vasıtasıyla kültürlerini zenginleştirmişlerdir.

Pers kültürünün etkisi de Baktriya'ya kadar girmiştir. Daxia'daki Achaemenid idaresi Büyük İskender'in fethiyle sona ermişse de Pers dinî geleneği Helenistik dönemde de devam etmiş hatta geliştirilmiştir. Tipik bir Helenistik dönem tarihî alanı olan Ay- Hanım'da ele geçen sikkeler üzerindeki dinî figürler Grek özelliği taşırken, her üç tapınağın altarı da Grek tanrıları için değil belki de ateşe tapılan bir

altardı.[24] Grek dini tek tanrılı bir din değildi ve Helenistik şehirler bir yandan dinî yapılarında Grek tarzı sanatını devam ettirirken diğer dinlere de müsamaha göstermişlerdi. Bu sebeple, Yüeci Kuşanları ve diğer göçebe topluluklar buraya geldiklerinde, Helenistik Baktriya'da Zerdüşt kültü yok olmamıştı.

Kuşanlar da diğer kült ve dinî uygulamalara karşı oldukça müsamahakâr insanlardı. Dinî hoşgörü ve bölgenin parçalanmışlığı Kuşanların farklı kült ve dinlere uyum sağlamaları sonucunu doğurmuştur.

■ Kuşan İdaresi Altında Dinler

Kuşan İmparatorluğu çok çeşitli dinî sanat eserleriyle ve özellikle heykelleriyle ünlüdür. Dinî yapılar çevresinde çok sayıda kral ve prens heykellerine rastlanmıştır. Bu sebeple hanedana ait sanatın bir anlamda dinî sanat olduğunu ileri sürebiliriz. Ayrıca, belli kralların dine olan bağlılıklarını gösteren dinî kült sikkeler üzerinde hanedan sembolleriyle belirlemeye başladı. Çok çeşitli tanrılar ve kültürler Kuşan sikkeleri üzerinde görülmektedir-arslanının üzerindeki Sümer tanrıçası Nana, Pers tanrıları Oada ve Atash, Hint kültürleri olan Buda ve Shiva. Zerdüşt ateş inancının da kalıntıları ayrıca yer almaktadır. Kuşanlar Güney Asya'ya girdiklerinde, Brahmanizm ve Budizmle de karşılaşmışlar ve bu her iki dinin kültürleri de Kuşan sikkeleri üzerinde belirlemeye başlamıştır.

Pek çok dinî sanat eserleri arasında Kandehar ve Mathura okuluna ait Budist sanat eseri Kuşan idaresi altında en yüksek evrelerini yaşadı. Kandehar Budist sanatı üzerinde Helenistik sanatın etkisi görülmektedir.[25] Sanat eserlerinin Budist kurumları tarafından yapılmış olmalarına karşın bu sanat, bozkırlardan gelen Kuşan yönetimi altında gerçekleşmiştir.

Bozkırlardan gelen yöneticilerin, devlet dini olarak belirgin bir dine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Pek çok idareci, sikkelerde resmedildiği üzere başında bulunduğu farklı

kültlere inanmıştı. Ancak dinî kurumlar Kuşan idaresi altında çok önemli bir görevi ifa ettiler. Kuşan yöneticileri dinî kültürleri destekleyerek yeni ele geçirdikleri yerlerdeki halkın hukukî olarak efendisi olduklarını göstermeye çalıştılar-Orta Asya toprakları Pers dininden etkilendi, Helenistik Baktriya ise Brahman ve Budist güney Asya'dan etkilendi. Bu hukukî kaynağın sebebi şüphesiz kralların tanrı gibi görünmek istemeleriydi. Kuşan yöneticileri kendilerini zaten tanrının oğlu" veyahut da "göklerin oğlu" olarak isimlendirmişlerdi. Bunun Çinceye tercümesi de Çincece imparatorun temizlenmesi anlamına geliyordu ki bu Yüeci Kuşanları ile Çinliler arasındaki münasebetler üzerinde tartışmalara sebep oluyordu. Ancak bozkırlardaki pek çok kavmin göğe inandığı da bilinmektedir. Kuşanlar da diğer kabileler gibi muhtemelen göklerin uhrevî şefi olmayı talep ediyorlardı. Krallıklarının kökeni olan tanrılık inancı hiçbir zaman sarsılmamakla birlikte Kuşan yöneticileri uhrevî babalarının adlarını değiştirmişlerdi. Kuşan kraliyet ailesine ait aile tapınağının (Sanskritçedeki devakula) bulunduğu yerlerdeki baş tanrı ve tanrılara tapılması gerekiyordu.

Birisi Güney Baktriya'da (Afganistan) Surkh Kotal'da diğeri Kuzey Hindistan'da Mathura yakınlarında Mat'ta bulunan iki devakula bulunmuştur. Bu devakulalarda Kuşan yöneticilerinden Kanşka ve diğerlerine ait büstlere rastlanmıştır. Mat'ta bulunan Kanişka'ya ait büst ile Surkh Kotal'da bulunan birbirinin aynıdır. Yazıtı tarafından da doğrulandığına göre, Surh Kotal'deki tapınak, Kanishka tarafından inşa ettirilmiştir. Bulunan diğer iki heykelin ise kimlere ait olduğu tespit edilememiştir. Ancak bir yazıtta erken dönemlerdeki kral Vima Kadphises'in adının geçmesi bunun ona ait olduğunu göstermektedir.[26] Mat'taki heykeller içerisinde muhtemelen Vima Kadphises'e ve Kanişka'dan çok sonra başa geçen Huviska'ya ait heykellerin de bulunması gerekir. Bu sebeple, iki devakulanın aynı durum içerisinde olması gerekmektedir.

Mat'taki kazılarda mimarînin detayları hakkında bilgi verebilecek belgelere rastlanmamıştır. Surkh Kotal'daki tapınak ise Helenistik Baktriya tipi özellikler göstermektedir.[27] Yedi yazıttan altısı yerel Prakrit tarzında Grek dilinde yazılmıştır.[28]

Mat'tan ele geçen yazıtlar, Karoshthi yazısıyla ve Mathura bölgesinin Prakrit dilinde yazılmıştır. Tapınaktaki Kuşan yöneticilerinin heykelleri, bunların birer tapınma objesi mi yoksa Orta Asya'da ve güney Asya'da yaygın bir şekilde geçerli olan bir uygulama olan tapınağın koruyucularını mı ifade ettikleri bilinmemektedir. Kazı sonuçlarına bakarak Fussman, Surkh Kotal'daki tapınakta bulunmuş olan ruhanî heykellerin Kuşan idarecileri olmadıklarını ileri sürmüştür. Ancak tapınağa yine de devakula adı verilmiştir. Çünkü burası Kuşan kraliyet ailesine hizmet emekteydi.[29]

Kısa süre önce Kanişka'da bulunan Kuşan idarecilerine ait olduğu anlaşılan yazıt, devakulanın işleyişi hakkında bilgiler vermektedir. Rabatak'da bulunan yazıt ise, Surkh Kotal'den fazla uzakta değildir. Bu, bir tapınağın inşası ve tanrının ve krallarının buraya yerleştirilmeleri ile ilgilidir. Bu kez bu uhrevî cisimler, Srohard ve Narasa adlarındaki iki tane Zerdüş tanrıları ve krallar ise Kanişka'nın üç atasıdır.[30] Tapınakta Kuşan idarecilerinin heykellerinin bulunması, artık bu idareci sınıf kim ise, bunlarla tanrılar arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Resmî bir devlet dini olmamasına rağmen, Budizmin baskın bir din olduğu ve Kuşan idarecilerinin desteğini aldığı açıktır. Pek çok Budist manastırı Kuşan idaresinden sonra "Kanişka manastırı", "Huvişka manastırı" gibi isimler almıştır.[31] Kuşan yöneticileri sadece Hindistan'daki Budizmin koruyucusu olarak bilinmemektedirler. Budist edebiyatı, Mauryan Kralı Ashoka'dan sonra Kanişka'yı ikinci koruyucusu olarak övmektedir. Dördüncü Sangha konferansında Kanişka efsanesi bu meseleyi desteklediği halde, bu bilgi kraliyet yazıtları tarafından doğrulanmamıştır. Budizm ve Budist sanatının Kuşan

yönetimi altında gelişmesi ülkede bu dine duyulan sempatiyi ortaya koymaktadır. Kandehar Budist sanatı yoğun bir şekilde Helenistik ve Roma tarzını andırmaktadır. Ancak, bunda göçebe kültürün etkileri de bir kenara atılamaz. Kuşan dönemindeki Buda heykelleri çoğunlukla ayakta durmakta ve iki fit (yaklaşık 60 cm) uzakta dışarıda duran ve at kullanan insanları işaret etmektedir. Celalabad yakınlarında Ahin-Posh'da bulunan kutsal eşyaların bulunduğu basamaktaki Kuşan sikkeleri bu konuda iyi bilinen örnektir. Paranın ters yüzündeki Buda tasviri tipik bir göçebe Buda resmidir. Kuşan idaresi altında ve Kuşan yöneticilerini maddî yardım yapan kişiler olarak gösteren çok sayıda adak yazıtı bulunmuştur. Kuşan idaresi altında Budist faaliyetlerin merkezi orta ve aşağı Gence düzlüklerinden güney Asya'nın kuzeybatı ucuna kaymıştır. Buda çanağı efsanesinin başlaması ve Kuşan döneminde hacıları kendisine çeken pek çok nesne kuzeybatıda bulunmuştur. Kuşanlar, güney Asya'nın kuzeybatı kesimlerine sadece ticaret yaparak değil aynı zamanda dinî faaliyetleri de teşvik etmek yoluyla büyük bir kazanç sağlamışlardır.

Kuşan İmparatorluğu ayrıca, Budizm'in Çin'e yayılmasına da sebep olmuşlardır. Yine Kuşan döneminde, Luoyang'da ve diğer büyük şehirlerde "Zhi" soyadını taşıyan Budist rahipler de ortaya çıktı. Milâdî 2. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıktığı tespit edilen ve kuvvetli bir göçebe Baktriya kültürü etkisiyle oluşan Kuşan zevki, Çin'in doğu sahilinde bir kaya parçasına işlenmiş Buda imajı ve Budist efendilere ait kalıntılar Kongwangshan'da görülmüştür.[32] Bozkır halkı ile bağlantı içerisinde olmaları, hoşgörü ve geniş bir dinî koruyuculuk anlayışı, Kuşan İmparatorluğu'nu Budizmin en önemli yayıcısı konumuna getirmiştir.

■ Kuşan Yönetiminin Kozmopolitliği

Günümüz dünyasının yerleşik toplumları çoğunlukla göçebe topluluklara yukarıdan bakmış, onları aşağı görmüşlerdir. Aşağı yukarı ikibin yıl önce göçebe insanlar, sadece ipeğin yüksek kültürü, şarap imali, ve Çin'den, Greklerden,

Romalılardan, Perslerden ve Hindistan'dan gelen diğer egzotik eşyalarla karşılaşmamışlar ayrıca onlar bozkırlardan yüksek bir askerî kültür getirmişler ve hakimiyetleri altındaki yerleşik halklara da bunu uyarlamışlardır. Bu noktada, Kuşanların idareleri altındaki kültürel farklılıkları nasıl siyasî bir bütün haline getirdikleri üzerinde düşünmek incelemeye değer bir konudur. Kuşan döneminden imparatorluğun idarî yapısı hakkında az belge elimize geçmekle birlikte çok sayıda dinî yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlarda daha çok yapılan hayır işleri ve dinî kurumların -Budizm, Brahmanizm ve Jainizm vs.- Kuşan idarecileri, soyluları ve çoğunlukla bunların vekilleri tarafından nasıl yönetildikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Gönüllü ya da zorunlu olarak yardım yapan kişiler ve idareciler kendi yaşadıkları veya idarede buldukları dönemleri bu yazıtlarda belirtmişler ve bu yardımları sayesinde elde ettikleri dinî kazançları yöneticileri ile paylaştıklarını da ifade etmişlerdir. Bilebildiğimiz kadarıyla, idarecilere karşı herhangi bir dinî nitelikli isyan görülmemiştir. Daha ziyade dinî zenginlik ve büyüme ile birlikte gelişen ticaret ve şehir hayatının oluştuğu anlaşılmaktadır. Kuşanlara bağlı memleketlerin veya fertlerin kazançlarını, kendilerini kozmopolit bir idareyle yöneten yöneticilerine bağışladıkları da söylenebilir.

Prof. Dr. Xinru LİU,
New Jersey College / A.B.D.
Çin Sosyal Bilimler Akademisi / Çin.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 84-90

■ Dipnotlar:

[1] Sima Qian, Shiji (the History), Beijing: Zhonghua Shuju, 1959, 123/3161.

[2] Sima Qian, 1959, 110/2890.

[3] Guan Zhong, Guanzi, eds Wu Wentao & Zhang Shanliang, (Beijing 1995), 476, 503, 507, 512, 531.

[4] Lin Meicun, The Serindian Civilization-New studies on

Archaeology, Ethnology, Languages and religions. (Beijing 1995), 6.

[5] Sima Qian, 1959, "Chapter on Trade and Traders", 129/3260.

[6] Bu ifade, Çinli bir Tang tarihçisinin Tarihin Sima Qian tarafından bir araya getirilmesi ile oluşturulan kitabından alınmıştır. Sima Qian 1959, 123/3162.

[7] Lin Meicun, The Western Regions of the Han-Tang Dynasties and the Chinese Civilization, Beijing, Wenwu Chubanshe, 1998, 256.

[8] Lin Meicun, 1998, 258.

[9] Fan Ye, Hou Hanshu (History of the Later Han), Beijing: Zhonghua Shuju, 1965, 88/2921.

[10] Ban Gu 1962, 96a/3890.

[11] Sima Qian 1959, 123/3164.

[12] See plate XXXII, Basham, The Wonder that Was India, New York: Grove Press, 1954.

[13] Paul Bernard, "An Ancient Greek City in Central Asia", Scientific American, vol. 246, no. 1, 1982.

[14] Sima Qian, 1959, 123/3162. Bu Tang tarihçilerinden sonuncusunun yazmış olduğu Tarihin Sima Qian tarafından derlenmiş şeklidir. Kitabı düzenlerken daha önceki metni aynen almış ve buna ülke hakkında yeni bilgiler de eklemiştir.

[15] Nanzhouzhi adıyla bilinen ve güney devletlerinin tarihinden bahseden, Wan Zhen tarafından yazılmış olan kitap Zhang Shoujie tarafından da kullanılmıştır. Bu kitap da Sima Qian tarafından derlenmiştir. Eser, Tang Tarihi bibliyografya listesinde "güney devletlerinde ekzotik şeylerin tarihi" anlamında, Nanzhou Yiwuzhi başlığı altında yer almıştır. Fakat eser daha sonraki resmî bibliyografya içerisinde geçmemektedir.

[16] Sima Qian, 1959, 123/3160.

[17] Ban Gu, 1962, 96a/3894.

[18] V. I. Sarianidi, "The Treasure of Golden Hill", American Journal of Archaeology, 84, nu. 2, 1980, 125-132, resim 17-21.

[19] Victor Sarianidi, The Golden Hoard of Bactria, New York and Leningrad 1985, resim 203, katalog nu. 2. 34.

[20] Sarianidi 1985, resim 200, katalog nu. 3. 56.

- [21] Motimer R. E. Wheeler, *Rome Beyond the Imperial Frontiers*, London 1954, 163.
- [22] Schoff, Wilfred ed. Trans. *The Peripuls of the Erythraean Sea*, yeniden basım New Delhi 1974, 39, 49.
- [23] A. Ghosh, *An Encyclopaedia of Indian Archaeology*, New Delhi, 1989, vol. 1, 258, 297.
- [24] Paul Bernard "An Ancient Greek City in Central Asia", 158-159.
- [25] Grandharan Buddhist sanatı resim yazısının kaynağı ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Konuyla ilgili özet bir tartışma için bkz: by W. Zwalf, *A Catalogue of Gandhara Sculptures in the British Museum*, British Museum Press, 1996, vol. 1, 41.
- [26] Gerard Fussman "The Mat devakula: A New Approach to its Understanding", in Doris Meth Srinivasan ed. *Mathura: The Cultural Heritage*, New Delhi, 1989, 196.
- [27] Aynı eser.
- [28] Aynı eser.
- [29] Gerard Fussman "The Mat devakula: A New Approach to its Understanding", 199.
- [30] M. Nicholas Sims-Williams, "Nouveaux documents sur L'histoire et la langue de la Bactriane", 635-37, *Academie des Inscriptions & Belles-Lettres, Comptes Rendus*, 1996, Avril-Juin, ss. 633-49.
- [31] Xinru Liu, *Ancient India and Ancient China, Trade and Religious Exchanges, CE 1-600*, New Delhi, Oxford University Press, 1988, 110.
- [32] Wenwu Correspondent, "A Symposium on Stone Statues in Mt. Kongwangshan Held in Beijing", *Wenwu*, 1981, vii, 20. Taryhy makalalar